

- Е. И. Зиновьева // Русский язык как иностранный. Теория. Исследования. Практика. – Вып. 9. – СПб., 2000. – С. 14–18.
1. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика і лінгвокультурологія. Лекціонны курс / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
 2. Лучинина Е. Н. Лінгвокультурологія в сістэме гуманітарнага знання / Е. Н. Лучинина // Тверской государственнй университет Критика и семиотика. Вып. 7. – 2004. – С. 238–243.
 3. Рудяков А. Н. Язык, или Почему люди говорят / А. Н. Рудяков. – К. : Грамота, 2004. – 224 с.
 4. Томахин Г. Д. Понятие лингвострановедения. Его лингвистические и лингводидактические основы / Г. Д. Томахин // Иностранные языки в школе. – 1980. – № 3. – С. 77–81.

Анотацыя

Т. В. Лановая. Развитие лингвострановедческой лексикографии

В статье дано описание лингвострановедческого словаря как самостоятельного лингвистического явления сквозь призму теории языковой вариативности. Выделены отличительные особенности составления такого словаря, описана общая концепция.

Ключевые слова: *лінгвокультурологія, лінгвострановедение, лінгвострановедческий словарь, языковая вариативность.*

Анотація

Т. В. Ланова. Розвиток лінгвокраїнознавчої лексикографії

У статті проаналізовано лінгвокраїнознавчий словник як самостійне лінгвістичне явище крізь призму теорії мовної варіативності. Визначено особливості укладання такого словника, подано загальну концепцію.

Ключові слова: *лінгвокультурологія, лінгвокраїнознавство, лінгвокраїнознавчий словник, мовна варіативність.*

Abstract

S. V. Lanovaya. Linguistics and Area Studies (Cultural Studies) Lexicography

At the beginning of the 21st century structural, functional and social interactions between languages have become the main issue of linguistics. The article focuses on the role that modern lexicography takes in the development of Linguistics and Area / Cultural Studies. The concept of a dictionary containing linguistic and cultural information on some particular country has been given. Its basic functions have been analyzed. The main principles, on which the dictionary can be compiled, have been described. This dictionary serves as a guide to a better understanding of a foreign language and target culture. The lexicographic work that should go into the creation of this dictionary must be based on the analysis of authentic materials: books, newspapers and other resources which will enhance the understanding of language and culture by language learners. It has been pointed out that lexicographic works aim at further investigation of language interaction and the formation of national variants of the language.

Key words: *linguistics, lexicography, dictionary of language and culture, linguistic variability.*

**В. А. Ляшчынская
(Гомель, Беларусь)**

УДК 811.161.3:398.9

**АБ АДНЫМ ФРАГМЕНЦЕ ФРАЗЕАЛАГІЧНАЙ
КАРЦІНЫ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ**

Цікавасць да фразеалагічных адзінак, у прамым значэнні якіх бачыцца “предтеча” канцэптаў, абавязана фарміраванню кагнітыўнай лінгвістыкі як самастойнай галіны мовазнаўства, у межах якой выдзелілася і актывізавалася ў апошні час лінгвакультуралогія, якая “арыентавана на культурны фактар у мове і на моўны фактар у чалавеку” (В. М. Тэлія). Фразеалагічныя адзінкі (ФА), створаныя народам, найперш і больш за ўсё скіраваны да чалавека, таму дазваляюць спазнаць свайго творцу і носьбіта з самых розных бакоў. Пры гэтым у фразеалогіі, у адрозненне, напрыклад, ад лексікі, фіксуецца не ўсё, а толькі найбольш істотнае для чалавека: “у мове ... фразеалагізуюцца менавіта тыя вобразныя выразы, якія асацыіруюцца з культурна-

нацыянальнымі эталонамі ... і якія пры выкарыстанні ў маўленні ўзнаўляюць характэрны для той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці менталітэт” [7, с. 233].

ФА ў сукупнасці складаюць фразеалагічную карціну свету (ФКС), пад якой разумеецца сукупнасць чалавечых уяўленняў, ведаў пра свет, рэпрэзентаваных ФА. ФКС характарызуецца, з аднаго боку, унікальным спалучэннем рацыянальнай і эмацыянальнай інфармацыі пра акаляючы свет чалавека, а з другога боку, адлюстраваннем асобных, найбольш актуальных для прадстаўнікоў пэўнага народа фрагментаў свету. У межах артыкула аб’ектам даследавання намі абраны адзін фрагмент ФКС беларусаў, рэпрэзентаваны ФА беларускай літаратурнай мовы, што аб’яднаны агульным значэннем “ежа”.

Актуальнасць даследавання адзначнага семантычнага поля, у склад якога ўключаны “поўны набор ФА-ідыём, аб’яднаных адной тэматыкай” [4, с. 80], абумоўлена пільнай увагай сучаснай лінгвістыкі да праблем катэгарызацыі і канцэптэуалізацыі свету і дзеяннем адной заканамернасці: з дапамогай семантычных палёў “становіцца рэальнай спроба пранікнення ў семантыку ФА-ідыём, вывядзення з унутранай формы вобраза, які вызначае – па Гумбальду – нацыянальна-культурную спецыфіку ФА-ідыём, узнаўлення нацыянальна-моўнай карціны свету ў асобных фрагментах, зададзеных тэматычнай класіфікацыяй семантычных палёў” [3, с. 81].

Зварот да аналізу выразнення аднаго фрагмента ФКС беларусаў – ежы, харчавання і ўсяго, што звязана з гэтым у жыцці нашага народа, неабходна для рэканструкцыі і поўнага і сістэмнага даследавання ФКС беларусаў, якое магчыма шляхам паступовага і паслядоўнага вывучэння фрагментаў гэтай карціны.

Асноўная мэта артыкула – выяўленне культурнай інфармацыі названага семантычнага поля ФА, іх карэляцыі з культурна-нацыянальнымі традыцыямі, стэрэатыпамі і эталонамі, ці ўстанаўленне тых ведаў і вопыту, якія захоўваюцца ў ФА беларускай мовы адносна аднаго фрагмента ФКС, які прадстаўляе важны аспект жыцця беларусаў, і якія перадаюць ад пакалення да пакалення ў часе і прасторы культурныя набыткі народа.

Для правядзення даследавання метадам суцэльнай выбаркі з фразеалагічнага слоўніка беларускай мовы [5] была створана эмпірычная база – больш за 80 ФА, якія з прымяненнем метаду дэфініцыйнага аналізу ў выніку супастаўлення слоўнікавых дэфініцый былі раздзелены на семантычныя мікрапалі паводле размеркавання вакол лексем-намінантаў ці эмасем у складзе лексікаграфічнай семантыкі ФА (паводле тэрміналогіі В. І. Шахоўскага).

Найменшая колькасць ФА ўтварае семантычнае мікраполе “прадукты харчавання”: (клёцкі) з *душамі* “начыненыя мясным ці іншым фаршам з прыправамі”; *чым бог паслаў* “тым, што ёсць (перакусіць, частавацца, сілкавацца, карміць і пад.)”; *што бог паслаў* “тое, што ёсць (есці, каштаваць, вячэраць і пад.)”; *хлеб-соль* “харч, яда”, “пачастунак” і (хлеб) і *да хлеба* “іншыя, апрача хлеба, прадукты харчавання”. Як відаць, яда не з’яўляецца паказчыкам гурманства ці прадметам пільнай увагі беларусаў, бо чалавек абыходзіцца тым, *што бог паслаў* ці *чым бог паслаў*, дзе зафіксаваны напамін нам аб знаку ўдзячнасці нашых продкаў Усявышняму за ежу як самае неабходнае для яго існавання. Звычайна гэтыя ФА выкарыстоўваюцца ў якасці ветлівага і характэрнага для беларусаў запрашэння каго-небудзь да яды, якая можа быць спецыяльна і непадрыхтаванай, а так, на скорую руку, ці якая нярэдка і спецыяльна падрыхтаваная, але ФА выражае сціпласць гаспадароў у ацэнцы яе. Блізкая да названых паводле выкарыстання, але адметная сваім вобразам выклічнікавая ФА *чым хата багата*.

ФА (клёцкі) з *душамі* выклікае асацыяцыю аб размяшчэнні фаршу ў клёцках, як душы ў целе, у іх сярэдзіне, у цэнтры, а адсюль і тая станоўчая ацэнка, якая, як і душы, надаецца страве, дакладней, яе начынцы – фаршу.

ФА *хлеб-соль* рэпрэзентуе сімвалічна маркіраваныя кампаненты і захоўвае ў сваёй будове напамін пра старажытны звычай падносіць хлеб і соль, якія сталі для беларусаў і іншых славянскіх народаў сімваламі гасціннасці. Менавіта гэтым можна патлумачыць узнікненне яшчэ і выклічнікавых ФА *хлеб-соль* і *хлеб ды соль* як пажаданне прыемнага, добрага апетыту. Акцэнт на гэтых сімвалічных прадуктах тлумачыцца, тым, што хлеб (і вада) – мінімальнае ежа для выжывання чалавека, а з соллю асацыіруецца адно з галоўных выказванняў у Евангеллі Ісуса сваім вучням: “Вы – соль зямлі”. А вось ФА (хлеб) і *да хлеба* з празрыстай матывацыяй (чалавек мае не толькі самую неабходную яду для выжывання – хлеб) сведчыць пра больш позняе асэнсаванне яды як паказчыка заможнага жыцця ў параўнанні з жыццём, калі *сядзяць на хлебе і /ды <на> вадзе* ці перабіваюцца з *хлеба на квас /ваду*.

Нягледзячы на амаль адсутнасць “меню” страў, зафіксавана некалькі ФА, што выдзяляюцца ў адметнае мікраполе, бо называюць смакавыя ўласцівасці ежы. Аднак, паводле ацэнкі ежы, ФА падзяляюцца на дзве супрацьлеглыя групы: са значэннем “смачны” (*за вушы не адцягнеш; пальчыкі абліжаеш; у роце растае; язык праглынеш*) і са значэннем “нясмачны” (*хоць на сабаку вылі*).

Да іх далучаюцца яшчэ дзве ФА з супрацьлеглай ацэнкай: ФА *просіцца ў рот* “абуджае апетыт”, якая ўжываецца ў сітуацыі, калі неабходна падкрэсліць якасць стравы часцей з нагоды яе знешняга выгляду, прыемнага паху і пад., і ФА *з душы верне* “каму-н. агідна, гідка, праціўна, моташна (часцей ад якіх-н. харчовых прадуктаў)”, якая ўскосна адмоўна ацэньвае ежу, бо асноўнае тут – канстатацыя дрэннага фізічнага стану чалавека пасля ўжывання такой ежы.

Аналіз кампанентнага складу і ўлік вобраза кожнай з прыведзеных ФА гэтага мікраполя дазваляе заўважыць, што асноўнымі “інструментамі” вызначэння добрага смаку ежы выступаюць кампаненты-саматызмы *вушы, пальчыкі, рот, сліна / слінка*) як вынік назірання, пазнання і вобразнага адлюстравання чалавекам рэчаіснасці праз сябе, свае органы, найменні якіх у складзе ФА выступаюць стэрэатыпнымі эталонамі ацэнкі смаку ежы. А дрэнны смак звязаны з традыцыйнай адмоўнай ацэнкай вобраза сабакі: “паколькі гэтая жывёла – стораж гаспадаркі, то яна асацыіруецца са злосцю”, “сабаку трымаюць у будцы і на ланцугу – жыццё яе цяжкае”, а прыручанае і поўная залежнасць ад чалавека даюць падставы выцерпець ёй усё [2, с. 651].

Найбольш колькасна (звыш 20 ФА) прадстаўлена семантычнае мікраполе “многа”. Аналіз семантыкі і кампанентнага складу ФА гэтага мікраполя дазваляе іх падзяліць на дзве мікрагрупы ў залежнасці ад двух тыпаў ўяўлення чалавека пра вялікую колькасць яды: многа ежы, якую можа ці з’ядае чалавек, і многа ежы ў сувязі з пэўнай прычынай.

Да ФА першай мікрагрупы адносяцца: *ад пуза* “ўволю, удосталь, без абмежаванняў, колькі захочацца (есці, наесціся, напіцца і пад.)”; *да адвалу* (есці, наесціся) “уволю, без абмежаванняў, колькі захочацца”; *за трох /семярых дурных* (есці, з’есці) “вельмі многа, ненасытна”; *колькі душа жадае* “ўволю, удосталь, без усякага абмежавання (гуляць, адпачываць, есці і пад.)”; *колькі ўлезе* “вельмі многа”; *на поўную губу* “ўволю, колькі хочацца (есці)”; *на ўсю губу* (есці, жэрці) “уволю, колькі хочацца”; *не ў свой дух* (есці) “вельмі многа, ненасытна”; *хоць жывот /пуза /пуп расперажы* “ўволю, колькі хочаш (есці, з’есці)”; *хоць заліся* “вельмі многа (пра малако, ваду)”; *хоць расперажыся* “ўволю, колькі хочаш (есці, з’есці)”; *як на Дзяды* “выдатна, уволю (наесціся, пад’есці)”.

Амаль усе з пералічаных ФА нясуць негатыўную ацэнку, якая выяўляецца праз выкарыстанне ацэнчаных прыслоўяў *ненасытна, пражэрліва*, экспрэсіўна-эмацыянальнага дзеяслова *жэрці* пры лексікаграфічнай семантызацыі ФА і асабліва выразна праз кампаненты *пуза, пуп, адвалу, дурных, заліся, расперажыся, за трох /семярых* у складзе ФА. Негатыўная канатацыя характэрна і кампаратыўным ФА *як на ўбой, як не ў сябе, як у прорву*, якія, з аднаго боку, набылі прыкметы фразеалагізмаў, а з другога боку, не страцілі поўнасцю свайго пачатковага значэння. Выключэнне складаюць ФА *як на Дзяды*, якая ўжываецца хутчэй з адценнем іранічнасці ці жартоўнасці, і ФА *колькі душа жадае*, у якой кампанент *душа* не “дазваляе” браць лішняе і выступае эталонам меры.

Адзначаныя ФА выкарыстоўваюць з мэтай асуджэння ці ва ўсякім выпадку папярэджання, што так нядобра, непрыгожа, часам з іранічнай усмешкай. У ФА захоўваюцца і перадаюцца ўсё новым пакаленням нормы этычных паводзін ва ўжыванні ежы, своеасаблівыя правілы, якія перасцярагаюць ад ужывання ежы ў вялікай колькасці.

Да першай мікрагрупы далучаюцца яшчэ некалькі ФА, якія акцэнтуюць увагу на спосабе ўжывання агенсам ФА ежы ў вялікай колькасці. Так, ФА *як дурны на памінках* (есці, наесціся) “залішне, больш, як трэба” ўжо фразеалагічным значэннем указвае на перабор яды; ФА *як не ў сябе* (есці, піць) “уволю і ненасытна” і *як у прорву* (есці) “уволю і ненасытна, пражэрліва” паведамляюць не столькі пра вялікую колькасць з’едзенага (уволю), колькі пра такую негатыўную рысу чалавека, як ненасытнасць, пражэрлівасць ва ўжыванні ежы. А ФА *на самую завязку* “поўнасцю, як толькі можна (накарміць, запоўніць і пад.)” і *як на ўбой* (карміць) “вельмі сытна, спажыўна”, акрамя семы “многа, у вялікай колькасці”, вылучаюць семы “поўнасцю”, “сытна” і “спажыўна”, а іх вобразы, кампанентны склад нясуць негатыўную ацэнку.

Другую мікрагрупу складаюць ФА, у якіх фіксуецца ўяўленне пра наяўнасць мноства харчовых прадуктаў, часцей нагатаваных страў у сувязі з пэўнай прычынай (госці, свята і пад.)

і выстаўленых на стол: *бяры не хачу; еш не хачу; стол ломіцца; як на Дзяды* “вельмі многа. Пра яду”. Названыя ФА, наадварот, выкарыстоўваюцца са станоўчай ацэнкай і служаць для выражэння здзіўлення, захаплення, радасці і іншых станоўчых эмоцый ад мноства прадуктаў ці страў у сувязі з якой-небудзь падзеяй. ФА выяўляюць станоўчую канатацыю як вынік асэнсавання адной з асноўных рыс беларусаў – гасціннасці, часту, ад якога, паводле трапнай заўвагі У. Каратевіча, нават гасцям бывае цяжка. У ФА захоўваюцца былыя ўяўленні беларусаў пра частаванне гасцей, пэўныя рытуалы, традыцыі пры гэтым і пад. Так, кампаратыўная ФА *як на Дзяды* захавала адгалоскі пра абрадавы дзень памінення беларусамі ў мінулым памерлых (свята Дзяды) і выяўляе абагуленае ўсведамленне пра падрыхтаваную вялікую колькасць страў, каб задобрыць душы памерлых, якія ў гэты дзень наведваюць хату (рыхтавалі, паводле розных крыніц, ад 7 да 12 страў, кожную з якіх патрэбна было пакаштаваць).

Як відаць, ФА семантычнага мікраполя ‘многа’ захавалі і перадаюць вопыт беларусаў мінулых пакаленняў пра адзін найбольш важны аспект ужывання ежы чалавека. Ва ўнутранай форме ФА знаходзіць месца адлюстраванне культурна-нацыянальная форма ведаў: падлягае асуджэнню ўжыванне чалавекам вялікай колькасці ежы (*як дурны на памінках; як не ў сябе і інш.*) і ўхваляецца мноства страў, багацце стала пры частаванні гасцей, сяброў і інш., тым самым выяўляючы адметнасці менталітэту беларусаў. Семантыка ФА апіраецца на архетыпы нацыянальнай свядомасці: з аднаго боку, ашчаднасць, мера, разумны падыход беларуса да харчавання; з другога боку, гасціннасць, шчырасць і шырыня, багацце душы беларусаў. Да месца будзе ўгадаць парэмію беларусаў *Адзін з’ясі і вала – адна хвала*, якім выражаецца асуджэнне і адначасова “правіла”, павучанне.

Яшчэ адно колькаснае мікраполе складаюць ФА, што аб’яднаны агульным значэннем “есці, не есці, галадаць”, Але яны называюць не толькі дзеянне, абазначанае эквівалентнай лексмай *есці* “прымаць ежу, перажоўваючы яе і глытаючы” ці “не прымаць”, але, у адрозненне ад дзеясловаў-семантызатараў *есці /з’есці*, “абрастаюць” самымі рознымі “дэталямі” гэтага працэсу. Так, акрамя значэння “есці” ці “не есці”, ФА дапоўнены інфармацыяй паводле пэўных адметнасцяў гэтага дзеяння: есці, з’есці няшмат, ці перакусіць (*на зуб; узяць на зуб; накласці на зуб; пражывіць душы*) ці есці шмат (*на ўсю губу*); перакусіць спешна (*замарыць чарвячка*); есці з мэтай пакаштаваць страву (*узяць на зуб*) ці з’есці што-небудзь пасля прыёму спіртнога (*душу заткнуць*); з’есці лёгка і хутка (*як за сябе*); есці, але толькі смачнае (*выкладаць бакі*) ці есці са смакам і ўсё, што дадзена (*хадзіць каля посуду чыста*); не есца па пэўнай прычыне (*не лезе ў рот /горла; расце ў роце; станавіцца калом у горле*). Як відаць, параўнанне фразеалагічнага значэння прыведзеных вышэй ФА і семантыкі дзеяслова *есці*, сапраўды яшчэ раз пацвярджае, што значэнне ФА “заўсёды больш насычана “дэталямі”, чым значэнне слова” [1, с. 85].

ФА *не браць у рот* “не есці”, *святым духам* “нічога не еўшы (жыць)”, *і крошкі ў роце не было* “хто-н. зусім нічога не еў” і *макавай расінкі /зерня /зярняці ў роце не было* “хто-н. нічога не еў”, нягледзячы на блізкае фразеалагічнае значэнне да папярэдніх, характарызуюцца наборам сваіх актуальных значэнняў, тымі адметнымі рысамі семантыкі гэтых значэнняў, дзякуючы вобразу кожнай, які “дзейнічае як кагнітыўная схема – структура ведаў, змешчаны ў згорнутым выглядзе вопыт узаемадзеяння чалавека з акаляючым светам” [1, с. 25]. Менавіта гэты паказчык уплывае на выбар і ўжыванне іх у маўленні.

Супрацьлеглае паводле значэнню папярэдняму семантычнаму мікраполю выступае мікраполе, якое складаюць ФА, аб’яднаныя агульным значэннем “галадаць”: *класці зубы на паліцу; ляскаць зубамі; садзіць на ваду; смактаць лапу; сядзець на хлебе і /ды <на> вадзе; учорным целе* (трымаць); *з хлеба на квас /ваду*. Кожная з названых ФА мае свае адметнасці ва ўжыванні, патрабуе свой кантэкст, пэўную сітуацыю камунікацыі, што абумоўлена найперш іх ўнутранай формай, тым вобразным складнікам значэння, які ўласцівы і замацаваны за кожнай.

Так, унутраная форма ФА ў *чорным целе* выяўляе негатыўнасць чорнага колеру цела галоднага чалавека ў супрацьлегласць звычайна белама. Акрамя таго, яна, як і ФА *садзіць на ваду*, характарызуе жыццё, стан каго-небудзь надгаладзь, якія не залежыць ад чалавека, а абумоўлены воляй, жаданнем іншага і поўнасцю залежаць ад яго. Менавіта гэта выяўляе яшчэ адну адметнасць ФА ў *чорным целе*, бо яна спалучаецца толькі з дзеясловам *трымаць* (каго), напрыклад: [Змітро:] *Што ж вас у чорным целе трымаюць, не кормяць? Выкінулі сюды, як непрыкаяных, і забыліся, што есці хочаце.* (Г. Марчук).

Усе астатнія ФА гэтага мікраполя, нягледзячы на агульнасць семантыкі, сваім вобразам, унутранай формай прэзентуюць розныя прычыны і спосабы чалавека быць галодным і

выражаюць розную ацэнку, нясуць розную экспрэсіўна-эмацыянальную характарыстыку і дадатковую інфармацыю.

ФА *класці зубы на паліцу* прэзентуе абагуленую сітуацыю, калі агенс ФА ў выніку нястачы галадае, вядзе напаўгалоднае існаванне. Вобраз ФА (з-за адсутнасці работы зубам, іх можна класці на паліцу) падкрэслівае працягласць такога існавання чалавека, з аднаго боку (зубы можна класці на паліцу), і адсутнасць самага неабходнага, з другога. Блізкай да ФА *класці зубы на паліцу* паводле значэння і выкарыстання агульнага кампанента *зубы з'яўляецца ФА ляскаць зубамі*, але выток яе – намёк на вобраз зверга, вечна галоднага і ў пошуках корму – і створаны вобраз адрознівае. З-за адсутнасці работы зубам зубы аб зубы ляскаюць, тым самым выяўляючы больш моцную заклапочанасць, змрочнасць настрою і нават агрэсіўнасць.

А вось ФА *смактаць лапу* ўжываецца з іроніяй і тады, калі хто-небудзь жартам гаворыць пра сябе ці пра іншага, называючы не адсутнасць, а недахоп ежы ў пэўны час і пры пэўных абставінах. Сваім вобразам ФА адрасуе да звычкі мядзведзя смактаць лапу ў зімовы перыяд, які жыве за кошт жыравых запасаў і смактання лапы. У гэтым бачыцца і адметнасць культурнай інфармацыі ў параўнанні з папярэдняй ФА (запасы ёсць, але іх трэба ашчаджаць), а ў выніку і розныя ўмовы і мэты выкарыстання ў параўнанні з папярэднімі дзвюма ФА.

Дзве ФА – *сядзець на хлебе і <на> вадзе* “жыць надгаладзь, галадаць” і *з хлеба на квас /ваду* (перабівацца, перакідацца) “сяк-так, надгаладзь, не наядаючыся, галадаючы” ці *часам з квасам, а парою з вадою* (жыць) “па-рознаму – сытна і надгаладзь” – сваім значэннем збліжаюцца з папярэднімі і асабліва з апошняй з папярэдніх (штосьці ёсць есці). Але кампанентны склад, вобразы гэтых ФА зусім іншыя, што збліжае іх, па-першае, паміж сабой і, па-другое, адрознівае ад іншых ФА гэтага мікраполя. Тут кампаненты *хлеб і вада* нясуць інфармацыю аб дастатковасці еды для выжывання: лічылася і традыцыйна было вядома, што хлеб і квас /вада – мінімум ежы. Вось чаму іншым разам сам агенс ФА “садзіць” сябе на такое харчаванне па добрай волі ці вымушаны па пэўных прычынах і ў пэўны час жыць у вялікай беднасці, перабівацца з хлеба на квас ці ваду, якія выступаюць і паказчыкам сацыяльнага становішча.

Яшчэ адно макраполе складаюць ФА з агульным значэннем “адчуваць голад, мець жаданне есці”: *кішкі марі граюць; пацягвала жывот; салаўі пяюць /спяваюць у жываце; жывот да спіны /хрыбетніка /паясніцы прырос*. Да іх далучаем яшчэ тры ФА з бліжнім значэннем – “адчуваць жаданне есці”, праўда, не з прычыны голаду, як у вышэй пералічаных, а з нагоды жадання з'есці штосьці смачнае: *слінка цячэ; аж сліна /слінка пацякла*, а таксама ФА з *галоднага краю <прыехаў>* “вельмі галодны, прагаладаўся”, якая прэзентуе інфармацыю пра надзвычайна галоднага чалавека, прычынай чаго служыць канстатацыя факта пра тое месца, дзе вельмі голадна жывуць (*галодны край*). Ацэнка апошняй ФА залежыць ад абставін, сітуацыі: яна можа быць амаль нейтральнай, але часцей ФА выкарыстоўваецца для асуджэння каго-небудзь праз параўнанне з людзьмі з галоднага краю, якія гатовы на ўсё, нават дрэннае.

Ва ўсіх ФА семантычнага мікраполя “адчуваць жаданне есці” асноўную ролю ў перадачы зместу адыгрываюць кампаненты-саматызмы *кішкі, жывот, спіна /хрыбетнік /паясніца* і ўмоўна аднесены да іх кампанент *сліна /слінка*. Яны дазваляюць адзначыць тую аснову, на якой ажыццяўляецца канцэптуалізацыя сэнсу і ствараюцца ФА, што адлюстроўваюць мінулы вопыт чалавека адносна адчування голаду і перадаюць спосаб мыслення, адлюстраванне і захаванне поглядаў, меркаванняў праз самапазнанне.

Асобнае семантычнае мікраполе складаюць ФА з агульным значэннем “спосаб ужывання ежы”, у якіх сфармуляваны правілы этыкету пры ўжыванні ежы. У кожнай ФА фіксуецца і перадаецца разнастайныя спосабы ўжывання ежы: з апетытам, са смакам (*аж за вушамі трашчыць*) і без яго (*як на плот /пляцень вешаць*), з прагнасцю і папоўніцы (*на поўны рот; на поўную губу; на ўвесь рот*), з апетытам і прагна (*аж нос гнецца*), з апетытам і спешна, прагна (*за абедзве ішакі*), поўнасцю (*да крошкі*), ахвотна, са смакам (*за маліну*). Амаль ва ўсіх ФА выяўляецца адмоўная канатацыя, бо падкрэсліваецца не так апетытнасць ужывання стравы, колькі негатыўны спосаб такога ўжывання ежы – спешнасць, прагнасць, на поўны рот і пад. Выключэнне складаюць ФА *за маліну і да крошкі*, якія станоўча ацэньваюць спосаб яды і ўскосна саму ежу, праўда, вызначаючы і падкрэсліваючы ў першым выпадку штосьці смачнае, прыроўненае да “маліны” як эталону смаку, а ў другім выпадку – ашчаднасць, беражлівасць. ФА *аж за вушамі трашчыць* можа выражаць розныя, нават кантрастныя адносіны і ацэнку спосабу ўжывання ежы.

Як відаць, семантыка ФА абаліраецца на своеасаблівыя эталоны і стэрэатыпы беларускай нацыянальнай культуры, у выніку чаго зафіксаваны своеасаблівыя правілы ці, дакладней, антыправілы, як нельга есці, ужываць ежу. Стэрэатыпнае ўяўленне пра негатыўнасць ужывання такімі спосабамі ежы рэпрэзентуюць саматызмы (*поўны /увесь рот, губа, абедзве шчакі, нос, які гнецца*), якія адлюстроўваюць нацыянальна-спецыфічнае самапазнанне, калі пэўныя нормы выступаюць вынікам экстрапаляцыі ў іх меркаванняў пра самога сябе, часткі цела, апошнія з якіх выступаюць эталонамі абходнага вопыту.

У беларускай фразеалогіі не абдызена ўвагай асоба чалавека з яго фізіялагічнай патрэбай есці. Праўда, гэта, па-першае, разрозненыя ФА, якія не складаюць пэўнага мікраполя, па-другое, у іх, як правіла, называецца асоба паводле пэўных адмоўных якасцей, звычай адносна ежы, яе ўжывання, што яшчэ раз падкрэслівае своеасаблівы закон фразеалогіі адлюстроўваць пераважна адмоўнае, фармуляваць “правілы жыцця” наадварот: не як рабіць, быць, жыць і пад., а як не трэба рабіць, якім не трэба быць і пад.

Асобныя ФА даюць найменне асобе альбо ўскосна называюць яе праз выкананне дзеяння, а як другасныя адзінкі наймення падаюць яшчэ другую частку інфармацыі, якая сведчыць пра “тыповае ўяўленне аб’екта, абазначанага ўжо існуючым іменем, у тыповае ўяўленне новага наймення, захоўваючы некаторыя свае “рысы” як вобразная гештальт-структура, якая і з’яўляецца стымулам для эмацыянальнай рэакцыі” [7, с. 127]. У ФА захоўваецца тая культурная інфармацыя, дзякуючы якой выражаецца, як правіла, негатыўная ацэнка, даецца адмоўная характарыстыка таму, хто: 1) любіць многа есці (*плячысты на жывот /на пуза; не дурань*); 2) знаходзіцца на ўтрыманні каго-небудзь (*есці хлеб; лішні рот; на ласкавым хлебе*); 3) жабруе (*хадзіць на кусках; спяваць на хлеб*).

Названыя ФА, як і большасць ФА ўсіх вышэй выдзеленых мікрапалёў семантычнага поля “яда”, вызначаюцца ўнутранай складанасцю, наяўнасцю аб’ёмнай інфармацыі, “яны знешне анамальныя, але за кошт гэтага набываюць рознааспектную інфармацыйную “памяць” [7, с. 152]. Негатыўная канатацыя большасці ФА выражаецца найперш з дапамогай унутранага вобраза і пэўных кампанентаў кожнай з іх. Так, вобраз ФА *плячысты на жывот /на пуза* “вымушае” шукаць шырокія плечы на месцы жывата (лексічны варыянт *пуза* яшчэ больш узмацняе адмоўнае стаўленне да асобы з такой адметнасцю), тым самым ужо выказваючы іронію, нярэдка насмешку і нават знявагу да такіх асоб. Якраз знявагу нясе ФА ў кантэксце верша “Фрыцавы трафеі” К. Крапівы, якому яна абавязана першым ужываннем у літаратурнай мове [6, с. 307]: *Сала, масла, цукар, мёд гітлераўца вабяць: фрыц плячысты на жывот і мастак паграбіць. ФА не дурань*, на першы погляд, адмоўем не прэтэндуе на станоўчую характарыстыку агенса ФА, але лексема *дурань* усё ж “перацягвае” ацэнку ў адмоўны бок, бо гэта яшчэ горш, калі чалавек мае розум (*не дурань*), але ўсё ж неразумна робіць, у нашым выпадку, мае цягу, любіць выпіць і многа паесці.

ФА *есці хлеб; лішні рот і на ласкавым хлебе* (быць, жыць) выяўляюць розныя вобразы, але ўсе яны характарызуюць чалавека, які корміцца ў каго-небудзь і пры гэтым нічога не робіць. Менавіта апошняе – хто не вырошчвае хлеб, не працуе – і падпадае пад асуджэнне, а таму і знаходжанне чалавека на ўтрыманні ў каго-небудзь, існаванне ў якасці нахлебніка асуджаецца, бо гэта лішні ядок (*рот*), які з ласкі корміцца (*ласкавы хлеб*) і есць чужое (*есці хлеб*).

Адносна ФА *хадзіць на кусках* (у аснове вобраз кускаў хлеба як прадуктаў харчавання, якія падавалі жабракам, што прасілі міласціню) і ФА *спяваць на хлеб* ацэнка залежыць ад сітуацыі і асабліва часу. Справа ў тым, што раней на Беларусі ніколі не асуджалася жабраванне, якое было абумоўлена няшчасцем, калецтвам і пад., а таму да гэтага адносіліся са шкадаваннем, разуменнем і спагадай, хаця і з асцярогай (не дай Бог такое). Сёння сярод тых, хто *хадзіць на кусках*, шмат ашуканцаў, але ўсё роўна чулівы, богабаязны чалавек не асуджае: лепш даваць, чым прасіць. Што датычыць ФА *спяваць на хлеб* (у аснове вобраз старца ля царквы ў свята, які спявае), то яна вельмі рэдка выкарыстоўваецца з-за адсутнасці такіх.

Унутраная форма ФА *на галодны /пусты жывот* “не пад’еўшы, хочучы есці” прэзентуе стан чалавека, дзе жывот у выніку метанімічнага пераносу прадстаўляе чалавека, які, як правіла, не можа, не хоча працаваць.

Пра адсутнасць ежы сведчаць дзве ФА: *хоць зубы на паліцу кладзі і ні цыбулькі ні ўкрышыць <у што>*, якія па-рознаму інфармуюць аб такой сітуацыі. У першай ФА перадаецца інфармацыя пра адсутнасць ежы працяглы час, а значыць і адсутнасць работы зубам як “інструментам” чалавека ў працэсе яды, у выніку чаго іх як асноўную “прыладу працы” можна класіфікаваць на

паліцу. А другая канстатуе, з аднаго боку, гаротнае становішча толькі ў пэўны час у сувязі з пэўнымі абставінамі, з другога боку, называе такі прадукт харчавання (цыбулю), які ніяк без іншых відаў ежы нельга з'есці, а дзеяслоў *укрышыць* сігналізуе пра цыбулю як прыправу пры гатаванні страў.

Толькі ФА *чытаць газеты* “галадаць” сваім вобразам і кампанентным складам прэзентуе параўнальна новы культурны “пласт” жыцця беларусаў, а сваім другасным значэннем, дзякуючы метафарызацыі словазлучэння, пераасэнсоўваецца і пераадрасуецца з жыцця чалавека на жыццё жывёл. Звычайна ўжываецца як іранічна-жартаўлівая ці здэклівая канстатацыя факта галоднагастану пэўнай жывёлы і адначасова дае адмоўную ацэнку інегатыўную характарыстыку работніку ці гаспадару, у якога скаціна галадае.

Такім чынам, у беларускай літаратурнай мове выяўляецца даволі вялікая колькасць ФА, унутраная форма, вобраз якіх даводзяць культурную кантатацыю, тое значэнне, якое можа быць прадстаўлена як “інфармацыйны тэкст, розныя сэнсы якога праходзяць “скрозь фільтр ментальнасці” таго, хто гаворыць, і таго, хто слухае, *інтэрпрэтуецца ў прасторы сацыяльных і культурных ведаў, што актывізуе суб'ектам маўлення ў момант зносін*” [7, с. 164]. Культурная маркіраванасць ФА выяўляецца праз кампанентны склад, сімвалічна матываваныя словы-кампаненты, праз унутраную форму, раскрыццё якой дазваляе вызначыць пэўнае бачанне носьбітамі мовы карціны свету, устанавіць правілы паводзін чалавека адносна яды, канкрэтныя сітуацыі, умовы жыцця, тып мыслення і інш. Асноўная ўвага ў ФА скіравана на тым адмоўным, негатыўным, што звязана з ядой чалавека: асуджаецца ўжыванне ежы ў вялікай колькасці (*ад пуза, да адвалу, за трох /семярых дурных, як дурны на памінках, як не ў сябе і інш.*), падпадаюць крытыцы асобныя спосабы прыёму ежы (*аж за вушамі трашчыць, на поўны рот, на ўвесь рот, аж нос гнецца, за абедзве шчакі*), кармлення каго-небудзь (*як на ўбой*) і інш. Не ўхваляецца чалавек з яго адмоўнымі схільнасцямі да яды (*плячысты на жывот, не дурань*), той, хто не працуе, а есць (*есці хлеб, лішні рот, на ласкавым хлебе, хадзіць па кусках, з галоднага краю*) ці любіць есці толькі смачнае (*выкладаць бакі*), трымае іншых галоднымі (*у чорным целе*), рыхтуе нясмачную страву (*хоць на сабаку вылі*) і пад. Значна менш падкрэсліваецца станоўчае, дадатнае: вітаецца вялікая колькасць ежы ў сувязі з частаваннем гасцей, святам у хаце (*еш не хачу, стол ломіцца, як на Дзяды*), лічыцца нормай мінімальнае харчаванне (*узяць на зуб, замарыць чарвячка /чарвяка*), ашчаднасць у ядзе (*да крошкі*), звяртаецца ўвага на добры смак ежы (*пальчыкі абліжаш, у роце растае, просіцца ў рот, язык праглынеш*), выяўляюцца жартаўлівыя адносіны да стану галоднага (*салаўі пяюць у жываце*) і інш.

Літаратура

1. Баранов А. Н. Принципы семантического описания фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский // Вопр. языкознания. – 2009. – № 9. – С. 21–34.
2. Бирих А. К. Русская фразеология. Историко-этимологический словарь: ок. 6000 фразеологизмов / СПбГУ; Межкаф. словарный каб. им. Б. А. Ларина; А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова; под ред. В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астрель: АСТ: Хранитель. 2007. – 926 с.
3. Ковшова М. Л. Опыт семантического поля в описании идиом / М. Л. Ковшова // Фразеология в Машинном фонде русского языка / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1990. – С. 80–88.
4. Ковшова М. М. *Как списанной торбой носиться*: принципы когнитивно-культурологического исследования идиом / М. М. Ковшова // Фразеология в контексте культуры. – М. : Языки русской культуры, 1999. – С. 164–173.
5. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1. А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск: Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; Т. 2. М-Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
6. Лепешаў І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск: БелЭн, 2004. – 448 с.
7. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа “Языки русской культуры”, 1996. – 288 с.

Аннотація**О. А. Лещинская. Об одном фрагменте фразеологической картины мира белорусов**

В статье на материале фразеологизмов белорусского литературного языка реконструирован один фрагмент фразеологической картины мира белорусов. Выявлены составляющие семантического поля “еда” – наименования еды и человека, употребляющего пищу, процесс еды и способы его осуществления, количество и качество еды. Посредством установления образов, внутренней формы выявляются характеристика и оценка, правила и “антиправила”, определены эталоны и стереотипы, закрепленные в представлениях народа.

Ключевые слова: фразеологическая картина мира, фрагмент, еда, фразеологическая единица, внутренняя форма, образ, значение, культурная коннотация, функционирование.

Анотація**О. А. Лещинська. Про один фрагмент фразеологічної картини світу білорусів**

У статті на матеріалі фразеологізмів білоруської літературної мови реконструйовано один фрагмент фразеологічної картини світу білорусів. Виявлено складові семантичного поля “їжа” – найменування їжі й людини, яка вживає їжу, процес їжі та способи її здійснення, кількість і якість їжі. За допомогою встановлення образів, внутрішньої форми виявлено характеристики й оцінку, правила й “антиправила”, визначено еталони й стереотипи, закріплені в уявленнях народу.

Ключові слова: фразеологічна картина світу, фрагмент, їжа, одиниця фразеологізму, внутрішня форма, образ, значення, культурна конотація, функціонування.

Abstract**O. A. Leshchinskaya. A Fragment of the Belarusian Phraseological World Picture**

The article presents the reconstruction of a fragment of the Belarusian phraseological world picture based on Belarusian phraseological units related to the topic “food”. The language picture of the world is considered to be a special means of the image of the world representation in human consciousness. The main components of the semantic field “food” (the names of food and the eater, the process of eating and its different ways, the quantity and the quality of food) have been singled out. It has been emphasized that the images and the inner form of phraseological units make it possible to identify their characteristics and evaluative attitudes, do’s and don’ts, standards and stereotypes existing in the national language world picture of these concepts. Culturological aspects of phraseological units in the light of the language picture of the world have been investigated. The specific national vision of the world reflected by these phraseological units has been studied.

Key words: phraseological world picture, fragment, food, phraseological unit, image, meaning, cultural connotation, functioning.